

TIL REGERINGEN

Nærværende diskussionsoplæg blev drøftet på Det Økonomiske Råds møde den 9. december 1998. Det følgende resume af drøftelserne er delt op i tre afsnit. Det første omhandler konjunktursituationen og den generelle økonomiske politik, det andet vedrører diskussionen om den fremtidige ældrebyrde, og det tredje vedrører bæredygtighed.

Konjunktursituationen og den genelle økonomiske politik

Formandskabet indledte med at konstatere, at konjunkturanalyserne i øjeblikket er mere spændende læsning end normalt. Den økonomiske vækst er nedjusteret betydeligt i forhold til forårets rapport, bl.a. på grund af Pinsepakken, men det er usikkert, hvor kraftig afmatningen bliver. I en sådan noget usikker situation vil det være forkert at stramme finanspolitikken yderligere.

Formanden for Landsorganisationen var generelt enig i formandskabets vurdering af konjunktursituationen. Han mente dog, at formandskabet undervurderer væksten i det private og offentlige forbrug. Han tvivlede også på, at investeringerne vil falde i 1999, idet kapacitetsudnyttelsen er høj og renten lav. Han fandt det i øvrigt bemærkelsesværdigt, at formandskabet forudser en stærk afdæmpning af den indenlandske vækst samtidig med mærkbare tab af markedsandele. Han mente, at formandskabet i analysen af industriens tab af markedsandele fokuserer for entydigt på udviklingen i lønomkostningerne. Den høje indenlandske vækst og den høje kapacitetsudnyttelse har fået en række virksomheder til at satse mindre på eksport, end de ellers ville have gjort. Dertil kommer, at der igennem opsvinget har været stigende avancer i industrien. Formanden for LO var enig i, at der ikke er behov for yderligere stramninger af den økonomiske politik. Der er allerede gennemført en række politiske tiltag, som dæmper aktiviteten, men størrelsen af effekterne er usikker. Der er ikke grund til at risikere en lavkonjunktur for at sikre en hurtig genopretning af betalingsbalancen. Hvis der er strukturelle problemer med betalingsba-

lancen, skal disse løses ved langsigtede initiativer. Endelig tilsluttede han sig, at det er problematisk at sænke de indirekte lønomkostninger for at forbedre konkurrenceevnen.

Formanden for Dansk Arbejdsgiverforening kunne tilslutte sig formandskabets beskrivelse af udsigterne for dansk økonomi. Han mente, at en hurtig genopretning af konkurrenceevnen er nødvendig for at skabe balance i dansk økonomi. Han nærede en vis fortrøstning til, at efterårets justeringer af arbejdsmarkedspolitikken vil bidrage til at styrke arbejdsmarkedet og konkurrenceevnen. Han mente dog, at der er behov for fortsatte stramninger af arbejdsmarkedspolitikken, så incitamenterne til at arbejde styrkes. Formanden for DA fremhævede, at den lempelige offentlige udgiftspolitik har været medvirkende til de høje lønstigninger, og at det derfor ikke er rimeligt at give arbejdsmarkedets parter hovedansvaret for den alvorlige konkurrenceevnesituation. De politisk bestemte omkostninger har haft et meget direkte gennemslag på virksomhedernes konkurrenceevne. I den nuværende situation kan reduktioner i de politisk bestemte omkostninger bidrage til at afbøde tidligere års stramninger og styrke konkurrenceevnen i de kommende år.

Formandskabet replicerede, at selvom mange faktorer har betydning for konkurrenceevnen, er der ingen tvivl om, at den centrale faktor er lønudviklingen, og at arbejdsmarkedets parter er hovedansvarlige for denne.

Formanden for Finansrådet understregede, at der er knyttet meget stor usikkerhed til vurderingen af udviklingen i den internationale økonomi. Han tilsluttede sig forventningen om lavere vækst i Danmark. Han mente dog, at formandskabet har valgt et optimistisk udgangspunkt, hvor de finansielle markeder bevarer tilliden til dansk økonomi på trods af de betydelige betalingsbalanceunderskud. Den offentlige udgiftspolitik har været for lempelig, hvilket har medvirket til forringelsen af betalingsbalancen, men yderligere finanspolitiske stramninger kan i den nuværende økonomiske situation ikke anbefales. Han var enig med formandskabet i, at der er behov for yderligere arbejdsmarkedsreformer, så lønudviklingen i Danmark kommer på niveau med udlandets. I modsat fald vil fastkurspolitikken komme under pres.

Formanden for Dansk Industri var enig i vurderingen af den internationale konjunktursituation. Der er dog fortsat en alvorlig risiko for, at væksten i Europa bliver lavere end skønnet. Dertil kommer, at formandskabet undervurderer betydningen af krisen i Asien og Rusland. Ikke kun landbrugs- og tjenesteeeksporten lider under kriserne, også industrieksporten er påvirket. Formandskabets vurdering af dansk økonomi svarer i store træk til Dansk Industris. Formanden for DI var særligt bekymret for konkurrenceevneforværringen, som ikke kun har kostet markedsandele på eksportmarkedet, men også på hjemmemarkedet. Han fremhævede, at de seneste års stigninger i de indirekte lønomkostninger har skadet konkurrenceevnen, og at de indirekte lønomkostninger bør sænkes igen.

Formanden for Dansk Handel & Service tilsluttede sig formandskabets vurdering af udviklingen i dansk økonomi. Der er ikke behov for akutte kriseindgreb af hensyn til betalingsbalancen. Han var bekymret for udviklingen i de offentlige udgifter og mente ikke, at kommuneaftalerne løser problemerne. Han fandt ikke, at formandskabets argumenter mod lavere indirekte lønomkostninger er velunderbyggede. Virksomhederne vil til enhver tid søge at minimere de samlede omkostninger, og de vil derfor ikke give højere lønninger, hvis skatterne nedsættes. Han understregede, at den begyndende lavkonjunktur ikke bør føre til lempelse af arbejdsmarkedspolitikken. Erfaringerne viser, at de lempelser, der bliver gennemført i lavkonjunkturer, ikke bliver fjernet, når konjunkturerne vender.

Formandskabet konstaterede, at der er bred enighed om konjunkturvurderingen og de økonomisk-politiske anbefalinger. Formandskabet fastholdt vurderingen af, at krisen i Asien og Rusland kun har begrænset effekt på makroplan, selvom enkelte brancher rammes hårdt.

Formanden for Danske Andelsselskaber fastslog, at kriserne i Asien og Rusland har ramt landbruget hårdt. Samtidig har det stigende indenlandske omkostningsniveau forringet konkurrenceevnen mærkbart med direkte følger for eksporten af landbrugsprodukter. De dystre udsigter for betalingsbalancen er særlig uheldige her få uger før iværksættelsen af ØMU'ens 3. fase.

Der er grund til at frygte en hurtig afregning på de finansielle markeder, hvilket forstærker behovet for en strategi for et hurtigt dansk medlemskab af ØMU'en.

Repræsentanten for Økonomiministeriet var meget enig i det overordnede billede af konjunkturerne med tegningen af en periode med lavere vækst. Den lavere vækst er nødvendig af hensyn til betalingsbalance- og lønudviklingen. Han mente dog, at vækstkønnen for 1999 er for lavt, og at vendepunktet for betalingsbalancen vil indtræffe tidligere, end formandskabet forventer. Han understregede, at det er afgørende med lave lønstigningstakter de kommende år. Han fremførte tillige, at der ikke er behov for akutte indgreb.

Repræsentanten for Finansministeriet fandt, at der ikke er grund til at drage formandskabets konjunkturbillede i tvivl. Efter 5-6 år med høj vækst og store ledighedsfald er der udsigt til en blød landing. Der er derimod ikke udsigt til en lang vækstpause. Han var dog bekymret for lønudviklingen i den private sektor, som han frygtede, at formandskabet under-vurderer.

Formanden for Det Danske Handelskammer tilsluttede sig konjunkturvurderingen. Han savnede dog, at der blev sat fokus på de områder, der skal tages fat på for at vende udviklingen i dansk økonomi. For det første fremhævede han, at det er nødvendigt med en stram arbejdsmarkedspolitik, som kan bidrage til at bringe den danske lønstigningstakt tilbage på niveau med udlandets. Han understregede, at tilføring af know-how til virksomhederne fra udenlandske medarbejdere kunne fremme produktiviteten. Det er derfor uden logik, når regeringen strammer den skattemæssige behandling af virksomhedernes brug af udenlandske nøglemedarbejdere. For det andet argumenterede han for, at en yderligere reduktion af selskabsskatten vil kunne forbedre konkurrenceevnen betydeligt. For det tredje er der behov for en opstramning af de offentlige finanser. Opstramningen skal ske på udgiftssiden, idet stigninger i skatetrykket traditionelt væltes over på virksomhederne i lønforhandlingerne.

Formanden for Håndværksrådet delte formandskabets opfattelse af konjunktursituationen og dets bekymring for lønudviklingen. Han var derimod ikke enig i, at det er en dårlig ide at sænke de indirekte lønomkostninger. Han vurderede, at beskæftigelsen i bygge- og anlægssektoren vil falde stærkere, end formandskabet venter, men han var på trods heraf bekymret for sektorens lønudvikling.

Formanden for *Funktionærernes og Tjenestemændenes Fællesråd* var også enig med formandskabet i det overordnede konjunkturbillede og i anbefalingerne vedrørende den økonomiske politik.

Nationalbankdirektøren var fortrøstningsfuld med hensyn til konjunktursituationen, men påpegede, at der er risici udefra. Han frygtede et kraftigere tilbageslag i Japan og faldende aktiekurser. Udviklingen i lønkonkurrenceevnen og betalingsbalancen er bekymrende, og der er ikke udsigt til væsentlige fremtidige forbedringer, som kan opveje de seneste års forværringer. Han gjorde endvidere opmærksom på risikoen for stigende inflation, hvis ikke lønstigningerne reduceres. Endelig fremførte han, at formandskabet sandsynligvis undervurderer væksten i det offentlige forbrug i 2000.

Formandskabet svarede, at skønnene for det offentlige forbrug primært bygger på den fremlagte økonomiske politik.

En af de særligt sagkyndige, Hans E. Zeuthen, gjorde opmærksom på, at hvis den private opsparing øges, vil det i relation til beskæftigelsen være lige så problematisk som større offentlig opsparing. Han undrede sig derfor over, at formandskabet i forbindelse med konjunkturkapitlet udtrykker bekymring over den faldende private opsparing, men samtidig fraråder finanspolitiske stramninger.

Formanden for Arbejdsbevægelsens Erhvervsråd kunne i det store og hele tilslutte sig konjunkturvurderingen og de økonomisk-politiske anbefalinger. Han understregede dog, at tabet af markedsandele ikke alene skyldes lønomkostningerne. Avancerne er steget i løbet af opsvinget. Samtidig begrænses eksporten af, at mange virksomheder er nær kapacitetsgrænsen.

Afdæmpningen af den indenlandske vækst er således medvirkende til, at han havde et mere optimistisk syn på eksportudviklingen. Han var imidlertid bekymret for, at den asiatiske krise kunne sprede sig yderligere i eksempelvis Latinamerika, hvor specielt Brasilien er i farezonen.

Repræsentanten for de kommunale organisationer ønskede, at formandskabet i højere grad havde kommenteret på kommuneaftalerne, som rummer to afgørende nydannelser. For det første er der løbende opfølgingsmøder mellem de kommunale repræsentanter og Finansministeriet, og for det andet indeholder aftalerne en erklæring om i højere grad at koordinere forventningerne til den kommunale service, således at forventningspresset på de kommunale udgifter reduceres. Han understregede endvidere, at den budgetterede overskridelse af kommuneaftalerne i 1999 er meget beskeden.

Formanden for Metalarbejderforbundet i Danmark mente ikke, at det er hensigtsmæssigt at fortsætte med reformer af arbejdsmarkedet, hvis reformerne får samme karakter som de tre seneste. Men han understregede, at der er behov for blandt andet at ændre arbejdsgivernes holdning til seniorer på arbejdsmarkedet og anspore til efteruddannelse. Han mente, at der er elementer i finanslovsaftalen vedrørende efteruddannelse, der er et skridt i den rigtige retning. Han tilføjede, at formandskabet overser den dynamik, som de decentrale lønforhandlinger giver.

Flere ældre – en udfordring for velfærdsstaten

Formandskabet pointerede indledningsvis, at der efter rapportens færdigredigering er blevet indgået et finanslovsforlig, som viser, at politikerne har erkendt problemerne med den fremtidige forsørgerbyrde. Det er formandskabets vurdering, at forliget er et skridt i den rigtige retning, men at det ikke kan opfattes som den endelige løsning på det langsigtede problem. Det er samtidigt oplagt, at en række elementer i forliget kan diskuteres, herunder den fordelingsmæssige side. Det er vigtigt, at ændringer inden for pensionsområdet sker med lange varsler. Det indgåede forlig indebærer, at der nu er tid til en nøgtern vurdering af de langsigtede problemers alvor og til en nuanceret diskussion af løsningsmulighederne.

Der blev fra medlemmernes side generelt udtrykt enighed om, at det indgåede finanslovsforlig vil bidrage til at reducere stigningen i den fremtidige forsørgerbyrde.

Formanden for Landsorganisationen mente ikke, at de fremtidige ældrebyrdeproblemer nødvendigvis bliver så store, som formandskabets analyser viser. Dels vil udbygningen af arbejdsmarkedspensionerne begrænse de indkomstafhængige overførsler til ældre, dels kan der komme produktivitetstigninger i den offentlige sektor, og endelig vil en fortsat nedbringelse af den offentlige gæld betyde lavere renteudgifter i fremtiden. Udover disse forbehold er der usikkerheden om befolkningsudviklingen. *Formanden for LO* mente, at formandskabets forslag om større indkomstgraduering af offentlige ydelser vil gå ud over opsparingen, og at prisindeksering af folkepensionen vil ramme de svageste. Han fremhævede, at formandskabets behandling af indretningen af arbejdsmarkedspensionerne er overfladisk. Han påpegede, at formandskabet har overset en række af fordelene ved det nuværende system, bl.a. at det repræsentative demokrati giver den enkelte mulighed for direkte indflydelse, og at der allerede i dag foregår en skarp konkurrence på det langsigtede afkast og på administrationsomkostningerne.

Formanden for Funktionærernes og Tjenestemændenes Fællesråd og *formanden for Metalarbejderforbundet* var ligeledes kritiske over for formandskabets behandling af indretningen af arbejdsmarkedspensionerne. Arbejdsmarkedspensionerne er en del af det kollektive aftalesystem, hvilket er med til at sikre, at pension indgår i lønkravene. De fremhævede, at analyser af pension og forsikring er vanskelige, og det er derfor vigtigt, at involverede med særlig indsigt inddrages.

Formanden for Dansk Arbejdsgiverforening fandt, at det ikke giver mening at opfatte arbejdsmarkedspensionerne som tvang, og at betragtningerne i rapporten om placering og forvaltning af pensionsmidlerne hviler på et usikkert grundlag. Det er over en kort årrække lykkedes arbejdsmarkedets parter at opbygge arbejdsmarkedspensioner. Disse pensioner vil sikre lønmodtagerne et væsentligt ekstra forsørgelsesgrundlag i alderdommen og derved lette presset på de offentlige budgetter. Han fandt, at

nedsættelsen af folkepensionsalderen, som er en del af finanslovsforliget, er et forkert signal at sende til seniorerne på arbejdsmarkedet. I øvrigt var han enig i formandskabets vurdering af, at efterlønnen er dyr, og at den bør begrænses. Han delte også vurderingen af, at fleksible tilbagetrækningsordninger kan trække i retning af lavere arbejdsstyrke.

Formandskabet svarede til disse indlæg, at intentionerne med bemærkningerne om arbejdsmarkedspensionerne ikke har været at gå ind i en detaljeret diskussion af disse, men at slå nogle få grundlæggende principper om konkurrence og forsikringer fast.

Formanden for Dansk Industri fremhævede, at den stigende ældrebyrde kan imødegås ved en højere tilbagetrækningsalder, stop for tendensen til faldende effektiv arbejdstid, hurtigere indslusning af unge til arbejdsmarkedet og bedre incitamentter til at vælge beskæftigelse frem for passiv forsørgelse.

Formanden for Finansrådet var enig i, at højere opsparing er vigtig for at imødegå problemerne med den stigende ældrebyrde. Han var tilfreds med, at spørgsmålet om konkurrence på pensionsmarkedet blev taget op, idet konkurrence kan sikre et bedre afkast af opsparing. Afkast af investeringerne er helt afgørende for udviklingen i den fremtidige velstand.

Formanden for Danske Andelsselskaber mente, at for at sikre folkepensionen er det nødvendigt med gældsafvikling. Endvidere var han af den opfattelse, at efterløn fremover bør være en foranstaltning for nedslidte, mens arbejdsmarkedet må indrettes således, at der er plads til medarbejderne helt frem til folkepensionstidspunktet. Raske borgere, der ønsker tidligere tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet, må foretage opsparing for egen regning.

Nationalbankdirektøren påpegede, at det er nødvendigt med grundige og tilbunds gående analyser, før der gennemføres større reformer. Det er efterlønnen et tydeligt eksempel på, da det ved indførelsen blev forudsat, at arbejdsmarkedets parter selv skulle bære de fulde omkostninger ved efterlønnen. Nationalbankdirektøren fandt det i øvrigt bemærkelsesværdigt, at der tilsyneladende ikke blev foretaget analyser af efterlønnen i forbindelse med indførelsen; i hvert fald har det ikke været muligt at finde

analyser af efterlønnens langsigtede konsekvenser i rapporter fra Finansministeriet, Økonomiministeriet eller fra Det Økonomiske Råd.

Formanden for Dansk Handel & Service fremførte, at et øget omfang af udlicitering af offentlige serviceopgaver kunne være med til at afhjælpe stigningen i ældreudgifterne.

Formanden for Det Danske Handelskammer mente ligeledes, at øget brug af udlicitering giver mulighed for effektivisering af de offentlige ydelser. Formanden fremførte også, at det skal sikres, at det er fordelagtigt at tegne private pensionsordninger, der ikke konstant trues af politiske indgreb. Offentlige tilbagetrækningsydelser bør beregnes på et aktuarmæssigt grundlag, hvorved det sikres, at ydelsen stiger ved senere tilbagetrækning. Dette burde eksempelvis gælde efterlønsydelsen. Formanden for Det Danske Handelskammer mente derimod ikke, at formandskabets forslag om 40 års anciennitet på arbejdsmarkedet er hensigtsmæssig.

Repræsentanten fra Økonomiministeriet og repræsentanten fra Finansministeriet mente, at beregningerne i rapporten overvurderer forsørgerbyrden. Den del af stigningen i de offentlige udgifter, der ifølge modelberegningerne skyldes en stigning i reallønnen, forekommer vanskelig at begrunde. Analysen er også baseret på en antagelse om en meget høj realrente, især i betragtning af at vækst ikke indgår eksplicit i beregningerne. Den høje realrente indebærer, at de fremtidige pensionsudbetalinger er overvurderet. Dette er årsagen til, at rapportens beregninger viser en mere ulige indkomstfordeling blandt fremtidens pensionister end blandt de nuværende pensionister. Repræsentanterne for ministerierne fandt, at der var behov for yderligere analyser inden for området, herunder følsomhedsanalyser af bl.a. rentens betydning for den fremtidige fordeling blandt pensionisterne.

Formandskabet bekræftede, at beregningerne er følsomme over for antagelser om realrentens størrelse. Den rente, som er anvendt, svarer omtrent til den væstkorrigerede realrente for de sidste 20 år. Formandskabet medgav dog, at denne realrente er relativt høj.

En af de særligt sagkyndige, Hans E. Zeuthen, mente, at indvandring af unge fra udviklingslandene måske ville kunne afhjælpe faldet i arbejdsstyrken i næste årtusinde. Derimod kunne økonomisk vækst have en tendens til at forøge problemet med den stigende ældrebyrde, fordi produktivitetsstigningen i den offentlige sektor er lavere end i den private sektor, mens lønnen i den private og offentlige sektor udvikler sig mere parallelt.

En af de særligt sagkyndige, Ellen Andersen, mente, at rapporten overvurderer omkostningerne ved den stigende ældrebyrde. Udgifterne til de ældre følger ikke nødvendigvis den generelle velstandsstigning, fordi der er en øvre grænse for de ældres behov. Hun fandt den stigning i kapitalintensiteten, som ifølge beregningerne i rapporten vil være forårsaget af et fald i arbejdsstyrken, tvivlsom. Der er ikke i rapporten redegjort for belægget for en sådan virkning. Endelig fremførte hun, at den stigning i ældrebyrden, der fandt sted fra 1950 til 1980, ganske rigtigt var sket samtidig med, at kvinderne var trådt ind på arbejdsmarkedet, og at dette kunne have begrænset den økonomiske forsørgerbyrde. Man skal dog i den forbindelse huske på, at hjemmegående kvinder også bidrager til den samlede produktion, selvom deres indsats ikke indgår i det målte BNP.

Formandskabet mente ikke, at stigende velstand vil afhjælpe de økonomiske konsekvenser af den stigende ældrebyrde, og fandt det sandsynligt, at fremtidens pensionister ønskede at få del i velstandsstigningen.

Formanden for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd påpegede, at vækst vil reducere forsørgerbyrdeproblemet. Vækst skyldes nemlig bl.a., at flere får en uddannelse, og der er en tendens til, at højt uddannede trækker sig senere tilbage fra arbejdsmarkedet. I øvrigt mente han, at indkomstuligheden inden for gruppen af pensionister med mellemindkomster vil blive mindre i fremtiden. Den omfordeling, der sker mellem ældre og yngre medlemmer af pensionskasserne som et resultat af fordelingen af opsparede reserver, vil blive mindre i fremtiden, fordi pensionskasserne overgår til at opgøre formuen til markedsværdi.

Formanden for Rådet for Dansk Forsikring og Pension tilsluttede sig hovedkonklusionerne i redegørelsen og fremhævede, at der er behov for at øge opsparingen. Det obligatoriske medlemskab af arbejdsmarkedspensionsordningerne medvirker hertil. Han påpegede, at en opdeling i forsikringsdækning og opsparing ikke nødvendigvis vil føre til større gennemsigthed eller give større pensioner, og han var ikke enig i, at der er mangel på konkurrence mellem formueadministratorer af arbejdsmarkedspensioner. Der er således en væsentlig potentiel konkurrence bl.a. som følge af en konstant politisk kontrol og i form af brug af eksterne porteføljemanagere. Han fremførte, at den lempeligere beskatning af pensionsopsparing er en præmie for at binde opsparingen. Samspillet mellem offentlige ydelser og pensionsudbetalinger betyder, at der er stor usikkerhed om den reelle størrelse af skattesubsidiet ved pensionsopsparing. Han bemærkede endvidere, at kapitalpension i de fleste tilfælde anvendes til forsørgelsesformål i form af konvertering til livsvarig ydelse eller gældsnedbringelse og derfor bør skattesubsidieres. Formanden for Rådet for Dansk Forsikring og Pension mente, at pensionsopsparing som følge af den manglende ret til at disponere frit er mere velegnet til at varetage forsørgelseshensyn end anden formueerhvervelse. Endvidere er pensionsordningerne indrettet, så den enkeltes opsparing er stabil og til en vis grad forudsigelig. Omkostningen ved valget af stabilitet og sikkerhed er en begrænset mulighed for at træffe individuelle valg om opsparingsplacering. Han understregede afslutningsvis, at det er vigtigt ved indretningen af det samlede forsørgelsessystem for de ældre, at nye tiltag ikke svækker opbakningen til en nødvendig udbygning af arbejdsmarkedspensionerne.

Formandskabet svarede, at skattesubsidiering bl.a. kan begrundes, hvis opsparingen aflaster de offentlige budgetter, men for kapitalpension er der ingen sikkerhed for, at den sikrer aldersforsørgelse. Almindelig gældsnedbringelse giver heller ikke fradrag.

Bæredygtighed: Balance mellem generationer

Formandskabet bemærkede indledningsvis, at formålet med kapitlet er at bidrage til at gøre debatten om bæredygtig udvikling mere nøgtern og konkret. Hvis det lykkes at få diskussionen af miljøspørgsmål gjort mere helhedsorienteret, har kapitlet været nyttigt.

Formanden for Dansk Industri udtrykte glæde over, at formandskabet havde valgt at behandle problemstillingen om bæredygtig udvikling. Han var enig med formandskabet i, at der er et behov for at få kvalificeret den offentlige debat om miljøproblemer, da den ofte bygger på skræmmebilleder. Den tilgang, der ligger til grund for analyserne, kan medvirke til en mere afbalanceret debat. Han erklærede sig enig i, at en effektiv offentlig regulering kan være med til at sikre, at man opnår mest miljø for pengene.

Formanden for Danske Andelsselskaber støttede synspunktet om, at det er vigtigt at anlægge en helhedsbetragtning, når målsætningerne for miljøpolitikken fastlægges. Han mente endvidere, at det ville være ønskeligt, hvis analyserne fik gennemslagskraft i udformningen af den fremtidige miljøpolitik. *Repræsentanten for Økonomiministeriet* mente ligeledes, at sammenhængen mellem miljøpolitiske tiltag og de samfundsmæssige omkostninger ved at gennemføre disse ofte ignoreres. Kapitlet kan være med til at nuancere debatten, da økonomisk teori og metode er centrale for rationelle samfundsøkonomiske beslutninger.

Formanden for Dansk Handel & Service anerkendte, at bæredygtighed er et vigtigt princip, og at grønne afgifter kan være nødvendige for at sikre naturressourcer og et bedre miljø for fremtidige generationer. Det er dog vigtigt at tage højde for de økonomiske og administrative konsekvenser af miljøafgifter. Han påpegede endvidere, at provenuet fra sådanne afgifter skulle bruges til skattelettelser på andre områder og ikke til en forøgelse af det offentlige forbrug. *Formanden for Håndværksrådet* erklærede sig enig i, at grønne afgifter ikke må føre til et øget skattetryk, og understregede nødvendigheden af, at der gennem forskning og udvikling satses på alternativer til eksempelvis olie og naturgas, når disse energikilder udtømmes.

Formanden for Det Danske Handelskammer fremhævede, at det er vigtigt, at løsningen af grænseoverskridende miljøproblemer varetages i internationalt regi. Internationale organisationer kan identificere miljøproblemer og deres løsning. For grænseoverskridende miljøproblemer vil en dansk enegang forværre den i forvejen pressede konkurrenceevne, uden at det vil have en nævneværdig effekt på miljøets tilstand. *Repræsentanten for Nationalbanken* tilføjede, at der ikke er megen ide i at reducere forureningen i Danmark, hvis det blot betyder, at den forurenende produktion flytter til lande med en mere lempelig miljøregulering.

Formandskabet svarede, at den internationale dimension naturligvis er væsentlig, men at det er nødvendigt at have orden i eget hus, før man internationalt fremfører krav om en mere omfattende miljøregulering. Derfor er der i kapitlet fokuseret på den danske udvikling.

Formanden for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd fandt, at analysen af bæredygtighed udstikker nyttige retningslinier for den miljøpolitiske diskussion og opfordrede formandskabet til at se nærmere på, hvordan miljøindsatsen prioriteres, så man får mest miljø for pengene. *En af de særligt sagkyndige, Hans E. Zeuthen*, udtrykte frygt for, at udstrakt brug af forsigtighedsprincippet i miljøpolitikken kan vise sig meget omkostnings tungt i forhold til den reduktion i usikkerhed, der kan opnås.

Formandskabet svarede hertil, at forsigtighedsprincippet naturligvis ikke skal anvendes ukritisk, og at det i hvert enkelt tilfælde skal overvejes, hvor stor en forsikringspræmie det er rimeligt at betale for at mindske risikoen for miljøproblemer.

Repræsentanten for Miljø- og Energiministeriet udtrykte tilfredshed med forsøget på at operationalisere bæredygtighedsbegrebet og var enig i, at der ikke kan forventes konstrueret et enkelt mål, som alene kan give svar på, om en given udvikling er bæredygtig. Han fandt dog, at det havde været givtigt med en mere international vinkel på miljøproblemerne, og mente også, at det skulle have været understreget tydeligere, at de foreliggende beregninger af ægte opsparring mest af alt har karakter af

regneeksempler. Mange miljøpåvirkninger er således ikke forsøgt værdisat, og der er stor usikkerhed knyttet til at basere værdisætning på udenlandske studier. Endelig mente han, at det ville have været spændende at få en mere uddybende diskussion af mulighederne for at substituere mellem natur og andre former for kapital.

Formandskabet medgav, at beregningerne hviler på et ufuldstændigt grundlag, og at det ville have været ønskværdigt at inddrage flere miljøforhold i det overordnede mål for bæredygtighed. Det er dog vigtigt at konkretisere bæredygtighedsbegrebet, og den foreliggende analyse skal ses som et første skridt i den retning.

En af de særligt sagkyndige, Finn R. Førsund, fremførte i sine skriftlige bemærkninger, at kapitlet giver en fin oversigt over og indsigt i bæredygtighedsbegrebet, og kapitlet lægger op til en række vigtige politikovervejelser. Antagelserne om substitution mellem fysisk kapital og naturkapital er helt afgørende, og det bør understreges, at det grundlæggende er et politisk spørgsmål, der ikke kan afgøres objektivt. Usikkerheden om de fremtidige priser gør, at det ikke er realistisk at fastlægge et fremtidig optimalt forløb. Det bedste, man kan gøre, er at lægge mere vægt på traditionel bevarelse af miljøressourcer og naturområder, så fremtidige generationer har mulighed for naturoplevelser på linje med os selv.

København den 14. december 1998

Niels Kærgård   Jørgen Birk Mortensen   Peter Birch Sørensen